

a táj történetéről, hanem a szegedi tükörben az ország régmúlt története kutatásának jelenlegi állásáról, és egyben a szegedi műhelyek tevékenységéről is. (*Szeged, 1983. szerkesztette Kristó Gyula.*)

TOMKA PÉTER

Kiss Lajos Emlékkönyv

Kiss Lajos a XX. századi magyar néprajzban a vidékiség kiemelkedő példája. Hódmezővásárhely és kiterjedt tanyavilága volt az a szűkebb haza, melyhez élete végéig szorosan kötődött, melyhez írásainak nagyobb része kapcsolódik. Mindjárt hozzá kell tenni, hogy a vidékiségnek nemcsak a szülőföldet magasba emelő pozitív oldalait, hanem negatív következményeit is képviselte. Sem a helyhez kötött tárgyválasztás, sem a leírásra összpontosító földolgozás egyoldalúságát nem egyensúlyozta ki messzebbre tekintéssel, különösen nem a szaktudományi tájékozódás termékeny alkalmazásával. Ebben nem állt egyedül a magyar néprajz jeles kutatóinak sorában, de akadt ellenpélda is, éppen nagyon közeli, a Bálint Sándoré, aki sokrétűen tárta föl Szeged múltját és népéletét, viszont életművének másik pillére, a szakrális néprajz a legnagyobb kitekintést biztosító tudományos területek egyike.

Mégis, mivel érdemelte ki Kiss Lajos, hogy születésének századik évfordulója alkalmából emlékkönyvvel adózzanak alakjának? Nem volt szaktudós, de a szakkutatás forrásként használhatja műveit; nem volt író, de legsikeresebb könyvei a népéletkép- és a tárcairás legkitűnőbb hagyományait folytatják; nem volt szociográfus, ám az említett írások méltán a harmincas évek falukutató irodalmának javához sorolhatók. Ő Kiss Lajos volt, egyediségét köztes helyzetéből adódó teljesítménye biztosította. Nemzedéke szempontjából mindenképpen szerencsésnek mondhatta magát, mert közülük kerültek ki a magyarországi vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeinek alapítói, sok táj, helység népi kultúrájának felfedezői, egyben első megörökítői. Aki nyílt szemmel járt és világos ésszel dolgozott, mint Kiss Lajos, annak ma már szinte minden sora pótolhatatlan érték.

Emlékkönyvet általában azzal vesz kézbe az olvasó, hogy bármily jeles legyen is az ünnepelt, a kötet lapjain a „műfaj” követelményei szerint kissé megemelkedik alakja. A Kiss Lajos Emlékkönyv is tisztelgő publicisztikai írásokkal kezdődik (*Móricz Zsigmond, Ortutay Gyula, Sipka Sándor*), de már *Filep Antal*nak a Kiss Lajos alakját föl idéző, tevékenységét méltató tanulmánya nem tartozik közéjük. Filep nagyon szépen, meleg szeretettel ír Kiss Lajosról, akit a „magyar néprajz nesztoraként” ismert meg. A személyes élmények és beszélgetések azonban nem akadályozzák, hogy árnyaltan értékelje életművét, rámutasson a fentebb említett ellentmondásokra, kérdéses mozzanatokra. Szemléletesen fejti föl azokat a szálakat, amelyek — egyébként kortársai közt mintaértékűen — különböző irányokból összetalálkoztak, hogy a fiatal Kiss Lajos eljegyezze a muzeológiával és a néprajzzal. Azt is mérlegeli, hogy kedvezőbb körülmények közt Kiss Lajos miként kamatoztathatta volna még inkább talentumát. Kétségtelen gátolták az első világháború után összeszűkülő lehetőségek, elkerülése szülőhelyéről, de személyisége is, mely képtelen volt föloldani az általa hangoztatott művészi látásmód és a fejlődő tudományos követelmények ütközését. Tanulságos, hogy életének utolsó szakaszában a korabeli művelődéspolitikai a méltán megérdemelt társadalmi megbecsülést úgy

irányította, hogy az életmű provinciális vonásai domborodtak ki és kerültek szembe a korszerűség igényével.

Az emlékkönyv további tanulmányai voltaképp Hódmezővásárhely hagyományos néprajzát foglalják össze. Nem a teljesség igényével, hanem a többszerzős tanulmánykötetek lehetőségéi szerint kisebb-nagyobb részletességgel és a legjelentősebb területekre összpontosítva a figyelmet. Mind hivatkoznak Kiss Lajosra. Nemcsak az alkalom készíti erre őket, Kiss Lajos írásaiban a vásárhelyi népeletnek valóban szinte minden területét érintette. Némelykor kiegészítésre és bírálatra, máskor inkább folytatásra ösztönöz. A továbbkutatás e kötetbeli leghangsúlyosabb példája *Katona Imre* tanulmánya „Kiss Lajos szegény embereiről”. Azt adja, ami Kiss Lajos méltán legtöbbször értékelt ikerkönyvének társadalmi háttérül szolgált, de amit magából a műből nem tudhat meg az érdeklődő. Számadatokkal, statisztikákkal, összehasonlítással elemzi a vásárhelyi társadalom rétegeit, fölvázolja magyarországi, sőt néhány vonásban európai összefüggéseit is. A nagy lélekszámú mezőváros belső felszültségei mindennek előtt a polgári szabadság látszólagosságára mennek vissza, mely valójában sokoldalú függés volt, és a korszerű kibontakozás lehetőségének szinte teljes hiányával párosult.

Ha a kötettről fentebb azt állítottuk, hogy a város néprajzának foglalata, méginkább igaz ez *Tálas István* tanulmányára, mely címében: „Vásárhely helye a magyar népi kultúra fejlődésében”, hasonló összegző igényt jelez. Hódmezővásárhely népeletének mintegy 2—300 éves fejlődésrajzát nyújtja, azt a múltat dolgozza föl, legalábbis első felében, amely megteremtette a Kiss Lajos által leírt világot. A XVIII. század végétől az egész Alföld arculatát jelentékenyen átformáló hatalmas környezeti változás szemléletesen tanulmányozható a város múltjában, valóban példa a tágabb vidék szempontjából is, az, aminek Tálas szánta bemutatását. Nem kevés közülük van ezeknek a változásoknak az említett társadalmi feszültségek kialakulásához. Ugyanakkor a hódoltság kezdetétől a környező apróbb települések lakosságát magába fogadó Hódmezővásárhely — néprajzi szakkifejezéssel „nagyreliktum”-funkciót betöltve — nemcsak a Dél-Tiszántúl és a Duna—Tisza köze népességének egy részét, hanem kulturális hagyományokat is átmentett az újkorra.

A részletesebben kidolgozott első alfejezetek Tálas István tudományos pályájának csomópontjaira utalnak, egyúttal fontosabb eredményeinek szótárát is tartalmazzák (Alföld-kutatás, pásztorkodás, eszközváltás, település-építkezés stb.). A folklórról, szokásokról, vallásról szóló részek töredékesnek hatnak. A két pólus között bizonyos ellentmondás feszül, mert az életmód történeti változásait jórészt írásos történeti irodalomra, a folklórt inkább néprajzi munkákra és saját tapasztalataira támaszkodva tárja föl a szerző. A kötet további tanulmányai szintén osztoznak ebben a kettősségben, egyszersmind a hazai néprajz egyik jelenlegi fő kérdését reprezentálják. Adva van egy tudományszak, amely a kései feudális és a korai kapitalista korszak idejére vonatkozó szóhagyományban található adatok és tárgyak gyűjtésében és annak értelmezésében teremtődött meg. Am ma eredeti forrásbázisa csaknem elapadt, míg a vizsgált időszak jókora távolságra került tőlünk. Kiss Lajos jórészt a maga világát és annak félmúltját rögzítette, a mai szerzők, ha ugyane korszak iránt érdeklődnek, már csak kivételes, szórványos esetekben folyamodhatnak a személyes tapasztalathoz és a szóhagyományhoz. Az utóbbi tíz-tizenöt évben a szomszédos Békésben és Hajdú-Biharban tucatnyi helytörténeti-néprajzi monográfia látott napvilágot, melynek néprajzos szerzői még bővebben meríthettek az elevenen élő hagyományból. Úgy látszik, Hódmezővásárhelyen gyorsabban haladt előre az idő, a paraszti polgárosodás a hasonló lehetőségeket hamarabb eltörölte, mind innen északabbra és keletebbre.

Tárkány Szűcs Ernőnek és Égető Melindának tárgyválasztásuk folytán nem kellett szembenéznük az említett módszertani ellentmondásokkal. Mindketten a történeti-néprajz mezején járnak. Tárkány Szűcs az állattartás példáján mutatja be, hogy a jobbágyközösség, majd fölszabadított utóda, milyen differenciált szervezetben és pontosan kiépített jogrendben intézte fontos vagyontárgya, a lábasjóság legeltetését. Égető Melinda dolgozata két szempontból is jelentős. A jórészt történeti borvidékre orientált kutatással szemben egy „nem borvidéki”

jobbágytelepülés életében mutatja be a szőlő- és bortermesztés szerepét. Másrészt közvetlen példákon figyelmeztet a szájhagyomány és a régebbi múlt összekapcsolásának tévedési lehetőségeire.

A levéltári források nagyarányú bevonása önmagáért beszél. Mind Tárkány Szücs, mind Égető elsősorban rájuk alapoz. Ugyanígy *Szenti Tibor* is, aki a tanyaépületeket, és *Herczeg Mihály*, aki a szállítást és a kereskedést mutatja be, és sikerrel teremt kapcsolatot a régi írásos adatok, valamint a közelmúlt tárgyi emlékei között. A két utóbbi szerző olyan területeket dolgozott föl, amelyeken a magyar népi kultúra teljességét tekintve Hódmezővásárhely népe típusosat teremtett, a tanyarendszer virágkorában az egyik legegyszerűsebben fejlődő alakulat volt, és a kiterjedt határban nem véletlenül születtek meg a helyi közlekedés jellegzetes eszközei. Még inkább elmondható ugyanez *Csilléry Klára* és *Kresz Mária* dolgozatairól, melyek a festett bútorttal és a kerámiával, a vásárhelyi népművészet reprezentatív területeivel foglalkoznak. Ők mindketten szintén archivált anyagról, múzeumi tárgyakról írnak, és sikerrel különítik el a XVIII—XX. század viszonylatában az asztalosbútor és a cserépedény történeti stílusváltozásait. E tárgykörhöz kapcsolódik *Bihal Ella* újdonságszámba menő írása, a parasztház hagyományos tisztántartásáról és földjének díszítéséről, melyet, ellentétben az előző szerzőkkel, kizárólag saját terepbejárásának eredményeire támaszkodva készített el.

A szerkesztőknek kétségtelen a legnehezebb feladat volt a folklór köréből tanulmányokat közölni. Nem Hódmezővásárhely az egyetlen nagy alföldi mezőváros, melynek folklóráját, téves föltevésből kiindulva — miszerint ott már nincs mit keresni — elmulasztotta fölmérni a magyar néprajz. Sőt, Török Károly korai működésének köszönhetően itt még valamelyest kedvezőbb a helyzet, mint másutt. Meg kell azonban mondani, hogy az idézett fölfogás nem volt teljesen alaptalan, mert a klasszikusként számon tartott magyar népköltészet a néprajzi gyűjtés kiszélesedése idején a nagyobb mezővárosokból már valószínűleg kiveszett. Ami a mostani kötetben bemutatott életmódnak a folklórban korban megfelel, az ténylegesen fakóbb és kopottabb, mint ugyanakkor akár egészen közeli kisebb települések népköltészete és szokásvilága. Mindez természetesen nem mentség a megelőző idők töredékesebb anyaggyűjtése számára.

Az emlékkönyvben *Kovács Ágnes* közöl néhány darabot Kálmány Lajos század eleji hódmezővásárhelyi mese- és mondagyűjtéséből. Majdnem a lehetetlent kísérli meg *Felföldi László* nagy gonddal írt tanulmánya a tánckultúra emlékeiről. Végül a Kodály-tanítvány és munkatárs, Péczely Attila népdalgyűjtő tudományos életrajzát olvashatjuk *Felletár Béla* tollából. Egy fáradhatatlan, méltatlanul támadott és mellőzött, rokonszenves ember alakja tűnik föl előttünk.

Péczely Attila nem volt hódmezővásárhelyi születésű, úgy tetszik, nehézségeinek egy része abból fakadt, hogy a korabeli város zárt társadalma nem mindig fogadta be és ismerte el munkásságát. Itt kell viszont megjegyezni, hogy a tartalmas kötet munkatársait — néhány kivétellel — vagy a származás, vagy életük egy-egy szakasza fűzi Hódmezővásárhelyhez. Így nemcsak Kiss Lajos emléke, hanem a város hagyományokban gazdag múltja előtt is tisztelegnek írásaik. Hangsúlyosan érvényes ez a két szerkesztőre, *Tárkány Szücs Ernőre* és *Dömötör Jánosra*.

A nagyszámú színes meg fekete-fehér fényképpel, ábrával és térképpel illusztrált szép kiállítású könyvet Hódmezővásárhely városi Tanácsa adta ki 1983-ban.

KÓSA LÁSZLÓ